

ირინა ბაგაური

სუბმერსია – ბილინგვური განათლების სუსტი პროგრამა

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატიის მიზანია, მკითხველს გააცნოს სუბმერსიული ბილინგვური განათლება. სუბმერსია წარმოადგენს ბილინგვური განათლების ყველაზე სუსტ ფორმას. იგი მოიცავს ენობრივი უმცირესობის ბავშვებს, რომლებიც სწავლას იწყებენ უმრავლესობის ენაზე. სუბმერსია ეფუძნება იდეას: ბავშვს აგდებენ წყალში ისე, რომ მან ცურვა არ იცის და ვალდებულია, გაცუროს რაც შეიძლება სწრაფად, სხვის დახმარების გარეშე. მათთვის არ არსებობს ენობრივი პრობლემების და ბარიერების დაძლევისათვის ხელშეწყობა. სუბმერსიასთან არის დაკავშირებული კონცეფცია: „ან ჩაიძირება, ან ცურვა“. თუ ბავშვი ვერ შეისწავლის უმრავლესობის ენას, მაშინ იგი „ჩაიძირება“, ამიტომ ის იძულებულია, ისწავლოს უმრავლესობის ენა, ანუ დაიწყოს „ცურვა“. სტატიაში განხილულია სუბმერსიის ძირითადი მიზნები და მისი თანმდევი შედეგები.

ბილინგვალია პიროვნება, რომელსაც ყოველდღიურ ცხოვრებაში უწევს ორი ან მეტი ენის ან დიალექტის გამოყენება (არდილა, რამოსი, 2007). მსოფლიოს მოსახლეობის დიდი ნაწილი არის ბილინგვალი ან მულტილინგვალი. ბილინგვიზმი წარმოდგენილია ფაქტობრივად ყველა ქვეყანაში, ყველა სოციალურ კლასსა და ასაკობრივ ჯგუფში. ამის წარმოსადგენად საკმარისია ის ფაქტიც, რომ მსოფლიოში არსებობს დაახლოებით 200 ქვეყანა და 6800 განსხვავებული ენა. დასკვნის გამოტანა მარტივია, მოსახლეობის დიდი ნაწილი არის ბილინგვალი (არდილა, რამოსი, 2007).

ტერმინი *ბილინგვური განათლება* უნდა აღვიქვათ, როგორც ძალიან კომპლექსური მოვლენის უადრესად მარტივი დახასიათება. გარდა სხვა განსხ-

ვავებებისა, ბილინგვური განათლება შესაძლებელია თუნდაც ენის შესწავლის საბოლოო მიზნის თვალსაზრისით განსხვავდებოდეს.

იმ მოწაფეთა შესაბამისად, რომელთაც სწავლების შესაბამისი ფორმა აქვთ შერჩეული, ბილინგვურ განათლებაში შეიძლება გამოიყოს სუსტი და ძლიერი ფორმები.

სუსტი ბილინგვური განათლების ფორმა, ძირითადად, ორენოვან გარემოში მცხოვრები ბავშვებისათვისაა განკუთვნილი, მაგრამ უმეტესწილად სწავლების მიზანია ერთენოვნების ან შეზღუდული ორენოვნების მიღწევა. **ძლიერი** ბილინგვური განათლების ფორმა მიზნად ისახავს მოწაფის მშობლიური ენის ფლობის შენარჩუნებას და მის გამდიდრებას მეორე ენის ცოდნის გამოცდილებით, რათა მიღწეულ იქნეს სრული ბილინგვიზმი ენის

ფლობის ყველა (მოსმენა, ლაპარაკი, კითხვა, წერა) სფეროში.

ბილინგვური განათლების დაყოფის განსხვავებული მიდგომაა პროგრამის მიზნების შესაბამისად კლასიფიკაცია. ამ ნიშნით გამოყოფენ **ტრანზიტულ** და **შემნარჩუნებელ** ბილინგვური განათლების სახეებს. ბილინგვური განათლება არ არის მხოლოდ საგანმანათლებლო საკითხი. სოციოკულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური ფაქტორები მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ბილინგვური განათლების ფორმირებაში.

ბილინგვური განათლების სუსტი პროგრამებიდან გამოირჩევა სუბმერსიის პროგრამა და სუბმერსია კომპენსაციის გაკვეთილებთან ერთად.

საქართველოში ბილინგვური განათლება და მისი საჭიროება ზოგადად ასოცირდება ეთნიკურ უმცირესობებთან. ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენლები აცნობიერებენ, რომ ქართული ენის კარგად ცოდნა ქართულ საზოგადოებაში ინტეგრაციის საშუალებაა. ქართული ენა მათთვის წარმოადგენს მეორე ენას, მეორე ენა კი სხვა სოციოლინგვისტური კატეგორიაა და, ამდენად, სხვა მიდგომებს საჭიროებს. მიუხედავად იმისა, რომ განხორციელდა და ამჟამადაც მიმდინარეობს პროგრამები ქართულის, როგორც მეორე ენის სწავლების ხელშეწყობის მიზნით, ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლება კვლავ პრობლემატურია ახალი სასწავლო გეგმებისა და სახელმძღვანელოების პირობებშიც კი. სასწავლო გეგმების საათობრივი ბაზით განსაზღვრული აკადემიური საათების რაოდენობა არ არის საკმარისი ქართული ენის ეფექტური სწავლებისთვის.

ეთნიკური უმცირესობებით დასახლებულ რეგიონებში ქართული ენის სწავლების მოტივაცია წინა წლებთან შედარებით მომატებულია, რაც გან-

საკუთრებით შეიმჩნევა ქვემო ქართლში. ფოკუს-ჯგუფების მონაცემებით, მოსახლეობის ნაწილი სახელმწიფო ენის სწავლების პრობლემის გადაწყვეტას შვილის ქართულ სკოლაში მიყვანით ცდილობს, თუმცა ამის შემდეგ მათი შვილების წინაშე დგება მრავალი პრობლემა, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის დაძლეული. მართლაც, ეს არ არის საუკეთესო გამოსავალი: სახელმწიფო ცხოვრებაში მოქალაქეთა სრულყოფილი ანაღ ჩართვა ითვალისწინებს ინტეგრაციას ასიმილაციის ნაცვლად. როდესაც მშობელს შვილი შეჰყავს სკოლაში, სადაც სწავლება მიმდინარეობს უმრავლესობის ენაზე, დიდი ალბათობა არსებობს მშობლიური ენის მივიწყებისა და ენობრივი და კულტურული იდენტობის დაკარგვისა. მრავალენოვანი ანუ ბი/მულტილინგვური განათლების შემოღება წინგადადგმული ნაბიჯია ამ თვალსაზრისით, რადგან ეს სერიოზული და დასავლეთში აპრობირებული გზაა. განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრომ შეიმუშავა ბილინგვური განათლების პროგრამების დებულების პროექტი. სკოლებს ეძლევათ საშუალება, თავად შეარჩიონ მათთვის სასურველი ბილინგვური განათლების პროგრამა. ამიტომ ეთნიკური უმცირესობებისათვის უკვე არსებობს ალტერნატივა – სუბმერსია თუ ბილინგვური განათლება ძლიერი პროგრამით? წინამდებარე სტატიის მიზანია ბილინგვური განათლების ერთ-ერთი პროგრამის, **სუბმერსიის** განხილვა, მისი მიზნების და შედეგების განსაზღვრა.

სუბმერსია

სუბმერსიული განათლება, ანუ სუბმერსია ბილინგვურ განათლებაში წარმოადგენს ზოგადად ბილინგვური განათლების სუსტ პროგრამას. ეს

პროგრამა მოიცავს ისეთ ბავშვებს, რომლებიც არიან უმცირესობათა ოჯახებიდან, მაგრამ განათლების მიღებას იწყებენ დასაწყისიდანვე უმრავლესობის ენაზე. მაგალითად, ესპანურენოვანი ამერიკელები შედიან სკოლებში, რომლებშიც ყოველგვარი სასწავლო ღირეტივა წარმართულია ინგლისურ ენაზე. აღნიშნული პროგრამის მიზანია, რომ უმცირესობის ბავშვებმა რაც შეიძლება სწრაფად ისწავლონ ინგლისური სრულყოფილად და უმრავლესობის ენაზე შეძლონ მუშაობა. ზოგადად სკოლებს არ ეწოდებათ სუბმერსიული, სუბმერსიას ადგილი აქვს იმ შემთხვევაში, როდესაც უმცირესობის წარმომადგენლები უმრავლესობის წარმომადგენლებთან ერთად სწავლობენ.

ამერიკაში სუბმერსიის ერთ-ერთ სახეს უწოდებენ სტრუქტურულ იმერსიას, როდესაც მასწავლებელი მცირე ხნის განმავლობაში უმცირესობის ბავშვებთან საუბრობს მარტივი, საოჯახო ინგლისურით, თუმცა მიზანი მაინც იგივე რჩება, – უმრავლესობის ენის სწრაფად დაუფლება. სუბმერსიის კონცეფცია დაკავშირებულია წყალში ჩაშვებასთან და ცურვასთან, ანუ საცურაო აუზთან, ბავშვს ჩაუშვებენ აუზში ისე, რომ მან არ იცის ცურვა, ანუ ბავშვი შედის ისეთ კლასში, სადაც სწავლა მიმდინარეობს უმრავლესობის ან სახელმწიფო ენაზე, იმის გამო, რომ არ ჩამორჩეს სასწავლო პროცესს, იგი იწყებს ცურვის სწავლას. სუბმერსიის მომხრეები მიიჩნევენ, რომ თუ ბავშვი გამუდმებით შემოფარგლულია უმრავლესობის ენით, მაშინ იგი უფრო ადვილად ისწავლის ამ ენას. ისინი ამბობენ, რომ საკუთარი ოჯახის ენის გამოყენება მხოლოდ აგვიანებს უმრავლესობის ენის შესწავლას. ასეთ სიტუაციაში უმცირესობის წარმომადგენელი ბავშვებისთვის სამი გამოსავალი რჩება: ან

უნდა ჩაიძირონ, ან უნდა იბრძოლონ, ან, ბოლოს და ბოლოს, „ცურვა“ ისწავლონ.

მიზანი

სუბმერსიული განათლებისთვის ენობრივი ნიშანი იმდენად მნიშვნელოვანი არ არის, რამდენადაც პოლიტიკური მიზანშეწონილება. მაგალითად, აშშ-ში, სადაც ყოველთვის თავმოყრილია იმიგრანტთა დიდი ნაკადები, სუბმერსიული პროგრამები მიმართული იყო ენობრივი უმცირესობების ენების ასიმილაციისკენ. მას მერე, რაც დაფიქსირდა შერეული მასები, სადაც არეული იყო უამრავი ერი და მათი ენები, ჩაფიქრებული იყო, რომ ისინი სკოლის საშუალებით გაერთიანებინათ, ასე ვთქვათ, ყველა ერთ „ქვაბში მოეხარშათ“, და ასე მიედწიათ საერთო სოციალური, პოლიტიკური და ეკონომიკური იდეალებისთვის. Melting pot ანუ ერთ ქვაბში მოხარშვა ნიშნავს ასიმილაციონისტურ მიდგომას ენების მიმართ და სხვადასხვა ენის გავრცელებისთვის ხელის შეშლას. სწორედ სუბმერსია წარმომადგენდა ჰარმონიული საზოგადოების განვითარების წინაპირობას. საერთო ენა იქნებოდა საერთო ღირებულებების, დამოკიდებულებების და მიზნების ხელშემწყობი ამერიკისთვის. ერთი ენა და კულტურა მჭიდროდ შეკრავდა საზოგადოებას. ინგლისურად მოსაუბრე ამერიკა „ემზადებოდა“ „ბაბილონის საფრთხისათვის“.

პარალელური მოძრაობა მიმდინარეობდა დიდ ბრიტანეთში 1950-იან წლებში, სადაც ყველა ურბანულ დასახლებაში მცხოვრები ეროვნული და ლინგვისტური უმცირესობის წარმომადგენელი ერთვებდა სუბმერსიულ პროგრამაში.

სუბმერსიის გამომწვევი ფაქტორები

სუბმერსიის შემთხვევა დამახასიათებელია ისეთი არეალებისთვის, სადაც მიმდინარეობს სწრაფი სოციალური ცვლილებები და სოციალური არეულობა. ამ სიტუაციაში გვხვდება იმიგრანტთა ჯგუფები. ბავშვები ხდებიან ბილინგვალები ადრეულ ასაკში, თუმცა ეს ბილინგვიზმი არის ტრანზიტული და გარდამავალი, იმიტომ, რომ სახელმწიფო და სასკოლო ენა ანაცვლებს საოჯახო ენას. მიზეზი, რომლის გამოც ბავშვები გადაიქცევიან მონოლინგვალებად, არის მაღალი სტატუსის მქონე (სახელმწიფო, უმრავლესობის) ენის შეთვისება. მექსიკელ იმიგრანტებს შორის, რომლებიც შტატებში ცხოვრობენ, გავრცელებულია შემდეგი ტენდენცია: აღნიშნული ემიგრანტების მეორე თაობა წარმოადგენს ბილინგვალს მშობლიურ ენასა და ინგლისურში, ხოლო მესამე თაობა წარმოდგენილია მონოლინგვალების სახით. ინგლისური, როგორც მაღალი სტატუსის მქონე ენა, ხელს უწყობს ამ ფაქტს. ძალიან ცოტა რესურსი არსებობს იმისთვის, რომ აღდგეს, განვითარდეს მშობლიური ენა. იმიგრანტ მშობლებს მაღალ დონეზე აქვთ შეგნებული ინგლისური ენის სტატუსი და პრესტიჟი, ამიტომ ზოგიერთი მათგანი თავიანთ შვილებს აღარ წაახალისებს მათი მკვიდრი, მშობლიური ენის შესწავლაში. უფრო მეტიც, ბავშვები დაახლოებით 3 წლის ასაკიდან ხდებიან მაღალი სტატუსის ენის, ანუ ინგლისურის მცოდნენი და მათ, შესაძლოა, სირცხვილის გრძნობაც კი ჩამოუყალიბდეთ, როდესაც მათი მშობლები მშობლიურ ენაზე საუბრობენ, ეს ფაქტი კი უფრო ამცირებს ენის გამოყენებას.

ენებს, რომლებიც მიეკუთვნებიან მაღალი და დაბალი პრესტიჟის კატეგორიას, განსხვავებული მიზნები და ფუნქციები გააჩნიათ. მაღალი პრესტიჟის მქონე ენას პირობითად დავარქვათ „H“, მას ძირითადად გამოიყენებენ ფორმალური ტექსტების დროს სამთავრობო დონეზე, რელიგიაში, მაღალ კულტურაში. ძირითადად აღნიშნული მაღალი პრესტიჟის მქონე ენა ისწავლება მოზრდილ ასაკში, ოჯახიდან მოშორებით. მისგან გასხვავებით, დაბალი სტატუსის მქონე ენა „L“, გამოიყენება ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ოჯახში სასაუბროდ, მეგობრებთან ურთიერთობისას, თუმცა, ცხადია, რომ მაღალი სტატუსის მქონე ენა ცალსახად განსაზღვრავს კარიერულ წარმატებას. ხოლო L-ის გამოყენება, პირიქით – დაბალ სოციალურ კლასზე მიუთითებს, ამ ენაზე საუბარი თითქოს საზოგადოებისაგან გარიყულად აქცევს ადამიანს. ხშირად მაღალი პრესტიჟის მქონე ენაზე მოსაუბრენი უარყოფენ დაბალი სტატუსის ენაზე მოსაუბრეებს. ეს კი იწვევს უარყოფის შიშს ამ უკანასკნელებთან მიმართებით და ისინი ცდილობენ, აღარ ისაუბრონ ამ ენაზე. აღნიშნული მაღალ-დაბალი სტატუსით შეგვიძლია ვისაუბროთ აგრეთვე უმრავლესობის და უმცირესობის ენების კუთხითაც. ცხადია, ის ფაქტი, რომ ასეთი დამოკიდებულების შედეგად ხშირ შემთხვევაში უმცირესობის წარმომადგენლები თავად გააკეთებენ არჩევანს სუბმერსიულ პროგრამებზე იმის შიშით, რომ სოციუმის მიღმა არ დარჩნენ. თუმცა, საუბარი გვექნება სუბმერსიის შედეგებზეც.

შედეგები

ზოგიერთი ბავშვი გაუმკლავდა სუბმერსიის პროგრამას, ზოგიერთმა განივითარა ოთხი ძირითადი უნარი ენაში

(წერა, მოსმენა, საუბარი და კითხვა), თუმცა, მოსწავლეთა დიდი ნაწილისთვის ბევრი პრობლემა დარჩა გადაუჭრელი და სუბმერსია სტრესით სავსე იყო მათთვის.

სხვა ენაზე გაკვეთილის მოსმენა მოითხოვს ძლიერ კონცენტრაციას და ბავშვის მიერ მოსმენილი სიტყვების გაშიფვრა დამძლეული პროცესია. ბავშვს შეიძლება გაუჭირდეს მოსმენილი სიტყვების აღქმა და ვერ გამოიტანოს ტექსტიდან აზრი. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი ბავშვი წარმატებულია სუბმერსიული პროგრამის დროსაც კი, არიან ბავშვები, რომლებიც წარუმატებლები რჩებიან და ვერ ხვდებიან უმაღლეს სკოლაში. გარდა ამისა, ხშირად თავს იჩენს ფსიქოლოგიური და ემოციური პრობლემები, ბავშვები ვეღარ ახდენენ საკუთარი თავის იდენტიფიცირებას, თვითრეალიზაციას... მაგრამ ის კი უნდა აღინიშნოს, რომ სუბმერსია წარმოადგენს უსწრაფეს გზას უმრავლესობის ენის შესწავლისთვის.

დასკვნა

პოზიტივიზმის წარმომადგენელი ლუდვიგ ვიტგენშტეინი წერს: „ჩემთვის გასაგები ენის საზღვრები, ამავე დროს, ჩემი საზღვრებია. მე იმდენად და მხოლოდ იმდენად მესმის და გამეგება სამყარო, რამდენადაც მესმის და გამეგება ამ სამყაროს ატომარული ფაქტების აღმწერ წინადადებათა ერთობლიობა, ე. ი. ენა. ამიტომ ადამიანური შემეცნების მიზანია, გასაგები გახადოს არა სამყარო, არამედ ის ენა, რომელშიც ამ სამყაროს ფაქტებია წარმოდგენილი. ეს ერთგვარი ფილოსოფიური გადახვევა იმიტომ დაგვიჭირდა, რომ კიდევ უფრო ღრმად ჩავწვდეთ ენის არსს და მნიშვნელობას ადამიანის არსებობისათვის, განვითარებისა და შემეცნებისათვის. ყოველი ხალხის

კულტურულ ყოფნაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მათ მშობლიურ ენას. ცხადია, როდესაც ეროვნული და ენობრივი უმცირესობის წარმომადგენლები საკუთარი ნებით თუ ობიექტური მიზეზების გამო, არჩევენ აკეთებენ სუბმერსიულ პროგრამებზე, მათ უწევთ საკუთარ იდენტობაზე უარის თქმა, ადგილი აქვს ასიმილაციას.

საქართველო მრავალენოვანი ქვეყანაა, სადაც სახელმწიფო ანუ ქართული ენა დაახლოებით მოსახლეობის 13%-ისათვის არ წარმოადგენს მშობლიურ ენას. უმცირესობის წარმომადგენლებს საშუალება აქვთ, განათლება მიიღონ მშობლიურ ენაზე და ქართული შეისწავლონ, როგორც საგანი; ეს მათ ზღუდავთ სრულყოფილი ინტეგრაციის პროცესში, რადგან ქართული ენის სრულყოფილი შესწავლა წარმოუდგენელია უმცირესობების სკოლებში, მეორე გამოსავალია – შევიდნენ სახელმწიფო სკოლებში და ზოგადი განათლება მიიღონ სახელმწიფო ენაზე (სუბმერსია). საქართველოშიც დაფიქსირებულია მსოფლიოში გავრცელებული ტენდენცია, როდესაც საზოგადოებაში თავის დამკვიდრების მიზნით, ეროვნული უმცირესობის წარმომადგენლების მოსწავლეთა გარკვეული პროცენტი შედის უმრავლესობის სახელმწიფო სკოლებში. ბუნებრივია, მათ შემთხვევაშიც ექნება ადგილი სუბმერსიის როგორც დადებით, აგრეთვე უარყოფით შედეგებს. მიღებული პრობლემებიდან შეგვიძლია გამოვყოთ შემდეგი: 1) მშობლებმა არ იციან ქართული ენა და ვერ ესმარებიან დაწყებით კლასებში საკუთარ შვილებს გაკვეთილების მომზადების პროცესში; 2) იმის გამო, რომ არაქართველ ბავშვებს არ ესმით სახელმწიფო ენა, ჩამორჩებიან სწავლაში სხვა ქართველ მოსწავლეებს, უქვეითდებათ თვითშეფასება; 3) იმის გამო, რომ

მასწავლებელს აქვს არაქართველ ბავშვებთან აკადემიური მოსწრების ცუდი შედეგი, იძულებული ხდება, დაწიოს მოთხოვნები მოსწავლეთა მიმართ, რაც ასევე უარყოფით გავლენას ახდენს მთლიანად კლასის მოსწრებაზე; 4) რიგ შემთხვევაში მასწავლებლებმა არ იციან ადგილობრივი თემის ენა და უჭირთ არაქართველ მოსწავლევებთან კონტაქტის დამყარება.

ცხადია, როდესაც სახელმწიფოში არ არის რესურსი ძლიერი ბილინგუური განათლების პროგრამებისა, შედარებით მარტივ გამოსავალს წარმოადგენს სუსტ პროგრამაში ჩართვა, ანუ სუბმერსიის არჩევა. ეს ხდება ბუნებრივად, რადგან მშობელი მიიჩნევს, რომ ერთადერთ გამოსავალს მისი შვილის კარგი მომავლისათვის სახელმწიფო / უმრავლესობის სკოლაში შეყვანა წარმოადგენს.

ასეთ შემთხვევაში გამოსავალს წარმოადგენს გამამდიდრებელი / ძლიერი ბილინგუური განათლების პროგრამების ხელშეწყობა, რაც უზრუნველყოფს როგორც უმცირესობებისთვის მშობლიური ენის შენარჩუნებას, აგრეთვე უმრავლესობის ენის დაუფლებას, მოსწავლეთა კოგნიტურ განვითარებას და სახელმწიფოში ინტეგრაციის გამარტივებას. *ვიგოდსკის* აზრით, სწორედ ენა წარმოადგენს მთავარ ინსტრუმენტს კოგნიტურ პროცესებში და ორი სხვადასხვა ენის გამოყენების

შესაძლებლობა გაზრდის ინდივიდის კოგნიტურ შესაძლებლობებს (*ვიგოდსკი*, 1962).

მოსახლეობაში ბილინგუურ განათლებასთან დაკავშირებით განწყობები პოზიტიურადაა შეცვლილი, თუმცა ამ რეფორმისადმი გარკვეული შიში და სიფრთხილე თვალნათელია, განსაკუთრებით მასწავლებელთა მხრიდან. შესაბამისად, მულტილინგუური განათლების პროგრამებთან დაკავშირებული საკადრო პოლიტიკის სიცხადე მნიშვნელოვანია. ამისათვის საჭიროა სისტემური მოქმედება, კერძოდ, არსებული კადრების გადამზადება და აგრეთვე საუნივერსიტეტო პროგრამებში მულტილინგუური კადრების მომზადების ორგანიზება. მკვლევრები მიიჩნევენ, რომ ენის ათვისება ბავშვს ბუნებრივ გარემოში შეუძლია, შესაბამისად, უკიდურესად მნიშვნელოვანია ბავშვის ჩართვა თამაშზე დაფუძნებულ აქტივობებში (*არდილა*, *რამოსი*, 2007). ერთადერთი ადამიანი, რომელსაც მოსწავლევებისათვის ბუნებრივი გარემოს შექმნა შეუძლია, მასწავლებელია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- არდილა, რამოსი, 2007 - Alfredo Ardila, Elian Ramos (2007) "Speech and Language Disorders in Bilinguals." *Miami, Florida, Usa.*
- ბეიკერი, 1997 - Colin Baker, Sylvia Prys Jones, 1997. *Encyclopedia of bilingualism and bilingual education, Volume 1997*
- ბეიკერი, 2010 - კ. ბეიკერი, ბილინგუური განათლებისა და ბილინგვიზმის საფუძვლები. ქართული გამოცემა; თბილისი, 2010.
- ბილინგუური განათლება, 2009 - ბილინგუური განათლება, სამაგიდო წიგნი მასწავლებლებისათვის; თბილისი, 2009.
- გონსალესი, 2008 - Josué M. González , 2008 *Encyclopedia of bilingual Education.*
- დრუვიეტე, 2008 - ДРУВИЕТЕ ИНА Професор ЛУ, ЧТО ТАКОЕ БИЛИНГВАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И БИЛИНГВИЗМ?
- კვარაცხელია, 2001 - ნ. კვარაცხელია, „ადამიანი და მსოფლმხედველობა“, სოხუმი, 2001.
- ტაბატაძე, 2010 - UNAG, 2010, *Education and Culture.*